

چکیده مبسوط

عنوان: اخلاق داده: تحلیل مفهومی ابعاد و دلالت‌ها در سیاست‌گذاری داده‌ها

نویسنده: مهدی شقاقی، استادیار، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

مقدمه: هر چه فناوری‌های داده‌محور در تصمیم‌سازی‌های اجتماعی، اقتصادی و حکمرانی بیشتر نفوذ می‌کنند و در ساحات زندگی اجتماعی پر قدرت‌تر وارد می‌شوند، ضرورت بازاندیشی در اخلاق داده آشکارتر از پیش می‌گردد. توجه به دلالت‌های اخلاق داده در سیاست‌گذاری هم موجب افزایش شفافیت و ارتقای اعتماد عمومی می‌شود، هم از بروز سوگیری‌های ساختاری، بهره‌کشی داده‌ای و نابرابری اطلاعاتی جلوگیری می‌کند و هم کیفیت تصمیمات کلان را بهبود می‌بخشد. پرسش اصلی این پژوهش آن است که اخلاق داده چه ابعاد بنیادینی دارد و این ابعاد چه نقشی در شکل‌دهی سیاست‌گذاری مطلوب داده ایفا می‌کند. برای تبیین این موضوع، پژوهش حاضر به تحلیل مفهومی ابعاد اخلاق داده و استخراج دلالت‌های سیاستی آن پرداخته است.

روش‌شناسی: مطالعه حاضر به روش «تحلیل مفهومی» انجام شده که روشی فلسفی تحلیلی برای شفاف کردن و فهم‌پذیر ساختن مفاهیم و یافتن دلالت‌ها است. در این روش، به جای تمرکز بر داده‌های تجربی، به کندوکاو معنا، ساختار، و روابط میان مفاهیم برای پیدا کردن دلالت‌ها تمرکز می‌شود. هسته اصلی روش تحلیل مفهومی روشن‌تر کردن مفاهیم جهت معلوم کردن ابعاد ضروری یک مفهوم خاص است. در مقاله حاضر از روش تحلیل ساختاری با رویکرد دلالت‌پژوهی استفاده شده و سعی گردیده تا با بررسی مفاهیم یک حوزه مطالعاتی، دلالت‌های آن برای سیاست‌گذاری داده مشخص شود. بدین منظور، ابتدا ۹۳ منبع شامل کتاب‌ها، گزارش‌ها و مقالات علمی مرتبط با اخلاق داده گردآوری شد. سپس متون بر اساس اشتراکات مفهومی در شش محور اصلی طبقه‌بندی گردید و منابع فاقد ارتباط مستقیم با مسئله حذف شد. در نهایت ۴۴ منبع برای تحلیل انتخاب شد. فرایند تحلیل با اتکا بر رویکرد ساختاری در تحلیل مفهومی تا ابعاد اخلاق داده و پیامدهای سیاستی هر بُعد به‌دقت استخراج شود.

یافته‌های اصلی: یافته‌ها نشان می‌دهد که اخلاق داده، فراتر از مباحث رایج در اخلاق علم داده یا اخلاق کلان‌داده، دلالت‌های بنیادینی برای سیاست‌گذاری داده دارد که در غیاب آن‌ها، زمینه برای سوگیری‌های ساختاری، بی‌عدالتی داده‌ای و بهره‌کشی شرکتی از کاربران فراهم می‌شود. نخست آنکه اقتصاد داده کاربران را به کارگران دانشی بی‌مزد بدل کرده و داده‌های آنان را به منبع ارزش تجاری، ابزار تحکیم قدرت و سازوکاری برای جهت‌دهی رفتار مصرف‌کنندگان تبدیل می‌کند. به‌علاوه، گردآوری و خلق داده هیچ‌گاه خنثی نیست و همیشه تحت تأثیر

مفروضات هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی، روش‌شناختی و ساختارهای قدرت انجام می‌شود و از این رو داده خام، بی‌سوگیری یا «واقعیت بدون تفسیر» وجود ندارد. در حوزه مالکیت داده نیز روشن می‌شود که تمایز میان استفاده، کنترل و دسترسی پیامدهای متفاوتی برای حقوق افراد دارد و بسیاری از الگوهای رایج مالکیت، در عمل به نفع تولیدکنندگان داده و نه صاحبان بالقوه آن عمل می‌کنند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که داده‌های باز تنها زمانی به شفافیت و امکان سنجش عمومی می‌انجامند که عدالت اطلاعاتی، توان تحلیل و دسترسی برابر تضمین شده باشد و در غیر این صورت، به ابزاری برای تقویت انحصار نخبگان فناور تبدیل می‌شود. در بعد کیفیت داده نیز کامل بودن، سازگاری، به‌هنگام بودن و خصوصاً «رابط» نقش اساسی در جلوگیری از تصمیمات مغشوش و خطاهای سیاستی مبتنی بر داده دارد. افزون بر این، تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد که حفاظت داده اعم از جلوگیری از دسترسی نامجاز، صیانت از داده در برابر استفاده‌های ثانویه‌ی پیش‌بینی نشده، و کنترل انتقال ریسک از سازمان‌ها به کاربران، پیش‌نیازی بنیادین برای اعتماد عمومی و کاهش سوءاستفاده‌های شرکت‌ها و دولت‌ها است.

بحث و نتیجه‌گیری: هر چند شواهد زیادی وجود دارد که اسناد و منشورهای اخلاقی سازمانی، بیشتر کارکردی نمایشی دارند و می‌توانند پوششی برای تداوم رفتارهای ضد اخلاقی باشند ولی می‌توان با کمک ادبیات حوزه اخلاق داده، چارچوبی نظری و سیاستی فراهم کرد که در آن داده فقط ابزاری فنی دانسته نشود بلکه پدیده‌ای اجتماعی و معرفتی نیز تلقی گردد. توجه به ابعاد شش‌گانه اخلاق داده می‌تواند کمک‌حال سیاست‌گذاران برای اجتناب از خطاهای معرفت‌شناختی، سوگیری‌های ساختاری، بهره‌کشی شرکتی و تصمیمات ناعادلانه باشد تا سیاست‌های داده‌بنیاد را بر پایه شفافیت، عدالت اطلاعاتی و حفاظت از حقوق کاربران استوار سازند. این مطالعه نشان می‌دهد که بی‌توجهی به دلالت‌های اخلاق داده می‌تواند به حکمرانی پرخطر، غیرپاسخ‌گو و آسیب‌زا منجر شود، در حالی که توجه نظام‌مند به اصول اخلاق داده در سیاست‌گذاری، ظرفیت آن را دارد که زیست‌بوم داده‌ای را به سوی «حکمرانی انسان‌محور داده‌ها» سوق دهد. این مطالعه گره‌گاه میان دانش، قدرت و داده را آشکار ساخته و نشان می‌دهد که اخلاق داده قادر است پارادایم رایج حکمرانی داده را به سمت مدل‌های عادلانه‌تر، شفاف‌تر و پاسخ‌گوتر هدایت کند. اگر پژوهش‌های آینده به بومی‌سازی الگوهای اخلاق داده، شاخص‌های سنجش‌پذیر کیفیت و عدالت داده، و تدوین سازوکارهای نظارتی برای کنترل اقتصاد داده بپردازند، چشم‌انداز روشنی از سیاست‌های عادلانه‌تر مورد انتظار خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: اخلاق داده، کیفیت داده، مالکیت داده، داده‌های باز، اقتصاد داده، گردآوری داده، حفاظت داده.

Extended Abstract

Title: Data Ethics: Conceptual Analysis of Dimensions and Implications in Data Policy

Author: Mehdi Shaghghi, Assistant Professor, Department of Information Science and Knowledge Studies, Faculty of Education and Psychology, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Introduction: As data-driven technologies increasingly permeate social, economic, and governance decision-making, and become more powerful in social life, the necessity for a re-evaluation of data ethics becomes clearer than ever. Paying attention to the implications of data ethics in policy-making serves multiple purposes: it increases transparency and enhances public trust, prevents structural biases, data exploitation, and information inequality, and ultimately improves the quality of major decisions. The primary research question is: What are the fundamental dimensions of data ethics, and what role do these dimensions play in shaping desirable data policy? To address this, the current research undertook a conceptual analysis of data ethics dimensions and extracted their policy implications.

Methodology: This study employed a "conceptual analysis" method, which is a philosophical-analytical approach used to clarify and make concepts understandable, and to find their implications. In this method, the focus is on exploring the meaning, structure, and relationships between concepts to uncover their implications, rather than concentrating on empirical data. The core objective of conceptual analysis is to illuminate concepts to identify the essential dimensions of a specific notion. The paper utilized a structural analysis approach with an implication-finding focus (delalat-pazhuhi) to specify the data policy implications by examining concepts within the field of study. Initially, 93 sources - including books, reports, and scholarly articles related to data ethics - were collected. The texts were then categorized into six main axes based on conceptual commonalities, and sources irrelevant to the core issue were eliminated. Finally, 44 sources were selected for analysis. The analysis process relied on a structural approach in conceptual analysis to carefully extract the dimensions of data ethics and the policy outcomes of each dimension.

Findings: The findings indicate that data ethics, extending beyond common discussions in data science ethics or big data ethics, possesses fundamental implications for data policy. In the absence of these ethical considerations, the

groundwork is laid for structural biases, data injustice, and corporate exploitation of users. The analysis revealed that the data economy transforms users into unpaid knowledge workers, turning their data into a source of commercial value, a tool for power consolidation, and a mechanism for directing consumer behavior. Also, it is cleared that data collection and creation are never neutral; they are always influenced by ontological, epistemological, methodological assumptions, and power structures. Consequently, the concept of raw, unbiased data or "fact without interpretation" does not exist. In the domain of data ownership, the distinction between use, control, and access has different consequences for individual rights. Many common ownership models practically favor data producers, not their potential owners. Regarding open data, reviews show that it only leads to transparency and public measurability if informational justice, analytical capacity, and equal access are guaranteed. Otherwise, open data becomes a tool for strengthening the monopoly of technological elites. For the dimension of data quality, completeness, consistency, timeliness, and especially "relevance" play a fundamental role in preventing confused decisions and data-driven policy errors. The findings further show that data protection - including preventing unauthorized access, safeguarding data against unforeseen secondary uses, and controlling the transfer of risk from organizations to users - is a fundamental prerequisite for public trust and reducing misuse by corporations and governments.

Discussion and Conclusion: While there is ample evidence that organizational ethical documents and charters often serve a performative function and can mask ongoing unethical behavior, the literature on data ethics can provide a theoretical and policy framework. In this framework, data is not merely regarded as a technical instrument, but also as a social and epistemological phenomenon. Attention to the six dimensions of data ethics can assist policymakers in avoiding epistemological errors, structural biases, corporate exploitation, and unjust decisions. This allows for the establishment of data-based policies grounded in transparency, informational justice, and the protection of user rights. This study demonstrates that neglecting the implications of data ethics can result in risky, unaccountable, and harmful governance. Conversely, a systematic focus on data ethics principles in policy-making has the potential to guide the data ecosystem toward "human-centered data governance". The research illuminates the nexus between knowledge, power, and data, showing that data ethics is capable of shifting the prevailing data governance paradigm toward fairer, more transparent, and more accountable models. A promising outlook for fairer policies is expected if future research focuses on the

localization of data ethics models, measurable indicators for data quality and justice, and the development of regulatory mechanisms to control the data economy.

Keywords: Data Ethics, Data Quality, Data Ownership, Open Data, Data Economy, Data Collection, Data Protection.